

مطالعه میدانی به منظور گونه‌شناسی خانه‌های روستایی لرستان بر مبنای ویژگی‌های اجتماعی-کالبدی

پرهام بقایی*، بهزاد خرم‌آبادی**، مهدی عابدی***

تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۷/۱

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۱/۱۱/۲۰

چکیده

روستاها به عنوان نخستین هسته‌ها و مراکز سکونت‌ی انسان‌ها پس از دوره غارنشینی تاکنون در اشکال مختلف به حیات خود ادامه داده‌اند. در چند دهه اخیر تحت تأثیر برخی عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور شاهد مهاجرت روزافزون روستاییان به شهرها و در پی آن گسترش شهرنشینی و زوال جوامع روستایی در کشور بوده است. از این رو توجه به زیستگاه روستایی در ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و برای حفظ ساختار زیستی و معیشتی آن به اقداماتی جهت بهبود کیفیت زیست و اسکان روستاییان نیاز است. قبل از هرگونه عمل در زمینه مسائل روستایی، پژوهش در مورد ساختار اجتماعی، اقتصادی و کالبدی روستا و به پیروی از آن شناخت جنبه‌های گوناگون زندگی و فضای زیستی روستاییان ضروری به نظر می‌رسد. روش تحقیق، این تحقیق جزو تحقیقات پیمایشی می‌باشد. قلمرو مکانی این تحقیق روستاهای استان لرستان در سه پهنه آب و هوایی متفاوت می‌باشد. در این پژوهش، به شناخت و دسته‌بندی اشکال مختلف خانه و الگوهای رایج ساخت در محدوده مورد مطالعه، اشاره می‌گردد و به دنبال آن از لحاظ قدمت و شیوه سکونت در روستاهای استان لرستان، به گونه‌شناسی خانه‌های روستایی در قالب سه گونه خانه‌های روستایی با سابقه کوچ‌نشینی، خانه‌های روستایی با قدمت دهقانی و خانه‌های متأثر از الگوهای شهری پرداخته می‌شود. نتایج این تحقیق می‌تواند برنامه‌ریزان و طراحان را به ارائه طرح‌هایی صحیح در زمینه بهبود کیفیت خانه روستایی و چگونگی استفاده بجا از امکانات موجود یاری رساند.

واژه‌های کلیدی

روستاها، مسکن روستایی، گونه‌شناسی خانه‌های روستایی

Email: Parham.baghaie@modares.ac.ir

* عضو هیئت علمی گروه معماری و شهرسازی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران.

** دانشجوی کارشناسی ارشد، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران.

*** پژوهشگر دکتری شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، تهران، ایران.

مقدمه

ایران کشوری نیمه‌روستایی است و لذا نیمی از سکونتگاه‌های آن بر بنیاد معماری بومی و سنتی و به مفهومی گویاتر معماری روستایی است. کلیه عناصر این معماری ریشه در نیازهای معنوی و مادی روستاییان دارد. تار و پود این معماری و از جمله مسکن با مسائل مربوط به محیط طبیعی نوع معیشت و شکل تولید سیر تکوینی زندگی اجتماعی و قدرت فنی او پیوند خورده و از سوی دیگر ذوق هنری معیارهای اجتماعی بنیادهای خانوادگی و خویشاوندی، سنت‌ها و عقاید، پندارها و باورهای درونی انسان در هر گوشه از این کره خاکی بر آن طرح خاصی بخشیده است. معماری ساده و روستایی در قالب این سنت‌ها ادراکی از جهان است که به وضوح دیده می‌شود. معماری روستایی و بومی دارای خطوط ارتباطی مستقیم بلاواسطه و محکمی با فرهنگ توده‌ها و با زندگی روزمره آنهاست. وقتی اقدام به مشاهده و مطالعه این بناها می‌کنیم به نظر ساده و ابتدایی می‌رسند، ولی واقع امر این است که این بناها توسط مردمی ساخته شده‌اند که همه هوش و ظرفیت‌شان را برای ساختن آنها به کار گرفته‌اند و از تمامی روابط موجود بین خودشان در ساختن آنها استفاده کرده‌اند. در جوامع روستایی هرکدام از اعضای آن از طریق کلیه عوامل و نهادهای زندگی اجتماعی با تمامیت گروه پیوند دارد و لذا از دانش و شناخت و بینش نامحدودی که از سایر اعضای آن می‌گیرد برخوردار است. در چنین جوامعی هریک از اعضای فعال گروه قادر است که خانه خودش را شخصاً بنا کند و یا در ساخت آن مشارکت جدی داشته باشد معمولاً نیز به چنین کاری مبادرت می‌ورزد (خسروی، ۱۳۷۲). به دلیل سنتی بودن جامعه شکل مسکن که به منزله الگو مورد قبول همگان است، شدیداً در مقابل تغییرات مقاومت می‌کند و دوام می‌آورد. تا زمانی که الگوی مورد نظر بیشتر الزامات فرهنگی و مناسبات اجتماعی و اقتصادی و غیره را برآورده کند این مقاومت و تداوم مورد قبول جامعه است. همه این موارد بیان‌گر رابطه مستقیم موجود بین شکل ظاهری مسکن و فرهنگی است که این شکل‌ها در چارچوب آن به وجود آمده‌اند. این چنین است که مسکن و معماری روستایی به منزله طرز بیان قابل لمس و رؤیتی از ارزش‌های متغیر مادی و نیز از استعارات و مفاهیم بنیادی معنوی و بالاخره از شیوه زندگی انسان است. این معماری در راستای پاسخ‌گویی به همین نیازها و با آگاهی کامل به آنها توسط خود روستاییان طراحی، ترکیب و اجرا می‌شود (بروموزه، ۱۳۷۰). در این مقاله به بررسی گونه‌های مختلف مسکن روستایی در لرستان و تجزیه و تحلیل معماری بومی و سنتی روستایی پرداخته می‌شود.

روش تحقیق

از نظر ماهیت و روش انجام تحقیق، این تحقیق جزو تحقیقات پیمایشی می‌باشد. در تحقیقات پیمایشی محقق با گردآوری داده‌ها و اطلاعات درباره شرایط فعلی در پی آنست که به شناخت بهتر و کامل‌تری از وضع موجود برسد. در تحقیقات پیمایشی پژوهشگر برای کشف عقاید، افکار، ادراکات و ترجیحات مرتبط با موضوع مورد بررسی ممکن است از پرسشنامه، مصاحبه و مشاهده از افراد مطلع، اسناد، مکتوبات و غیره داده‌های مورد نظر را جمع‌آوری کند (حافظنیا، ۱۳۸۹).

الف - اقلیم: استان لرستان را به سه پهنه آب و هوایی متفاوت تقسیم‌بندی کرده‌اند: پهنه اول، دارای زمستان‌های خیلی سرد و تابستان‌های معتدل (گروه اقلیمی ۲): این ناحیه آب و هوایی که بیشتر ارتفاعات بالای ۱۸۰۰ متر را در بر می‌گیرد، تمامی نقاط مرتفع را شامل می‌شود و اصلی‌ترین اقلیم استان لرستان است. طول دوره سرما زیاد است و عموماً بیش از چهار ماه از سال دارای برف و یخبندان است؛ پهنه دوم، دارای زمستان سرد و تابستان گرم و خشک (گروه اقلیمی ۵): که ارتفاعات کمتر از ۱۸۰۰ متر را در بر می‌گیرد. پهنه سوم، دارای زمستان خنک و تابستان شدیداً گرم و خشک (گروه اقلیمی ۷): که بخش کوچکی از لرستان در نقاط هم‌مرز با استان خوزستان را در بر می‌گیرد. در این پهنه به ندرت برف می‌بارد و دوره سرمای زمستان بسیار کوتاه است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹؛ کسمایی، ۱۳۸۲).

ب - بافت روستاها (شکل‌شناسی روستایی): بافت روستایی در هر پهنه و به پیروی از آن خانه روستایی تحت تأثیر عوامل گوناگون نظیر شرایط طبیعی، اقلیم، نوع معیشت، فرهنگ و سنن، امنیت و برخی عناصر طبیعی و مصنوعی محلی ایجاد گردیده است (رضوانی، ۱۳۸۳؛ معاریان، ۱۳۷۵). در استان لرستان اصلی‌ترین عامل در شکل‌گیری بافت و الگوی خانه را باید نوع معیشت و نحوه گذران زندگی ساکنان آن دانست که خود طبعاً تا حد بسیار زیادی متأثر از سایر عوامل، به ویژه شرایط اقلیمی منطقه است. شرایط اقلیمی و ویژگی‌های طبیعی لرستان زمینه را برای دو نوع از گذران زندگی، مبتنی بر کشاورزی و دامداری فراهم آورده است. برای شناخت خصوصیات بافت روستایی استان چهار زمینه مختلف نحوه مکان‌گزینی، چگونگی گسترش، تراکم بافت و معابر روستاهای استان مورد بررسی قرار گرفته‌اند که هر یک از آنها نکات حائز اهمیتی را جهت آشنایی با ویژگی‌های بافت در روستاهای استان لرستان به همراه دارند.

ج - نحوه گسترش بافت روستاها: به طور کلی چهار نوع گسترش را در بافت روستاهای استان می‌توان مشاهده کرد: گسترش شعاعی (کانونی)، گسترش خطی، گسترش روستا با احداث مجتمع‌های روستایی جدید در نزدیکی آن و گسترش نامنظم. در روستاهایی که دارای گسترش شعاعی هستند، ساخت خانه از مرکز روستا آغاز شده و در جهات مختلف تداوم یافته است. بدین ترتیب، این روستاها دارای

یک هسته مرکزی با قدمت هستند. همچنین اغلب دارای بستری نسبتاً مسطح هستند و در آنها عوامل طبیعی و مصنوع محدودکننده بافت وجود نداشته یا این که به میزانی نبوده که باعث تغییر شکل کلی در بافت روستا گردد. این گونه روستاها در تمامی مناطق استان دیده می‌شوند (وزرات جهاد سازندگی، ۱۳۷۱).

روستاهایی که بافت آنها به صورت خطی گسترش یافته اغلب تحت تأثیر یکی از سه عامل رودخانه یا مسیل، جاده و قرارگیری در دامنه پرتیب یک کوه و یا تپه است. معمولاً روستاهایی که در کنار رودخانه و یا مسیل واقعند به علت محدودیتی که برای گسترش آنها در جهت عمود بر رود به وجود می‌آید، در امتداد آن گسترش می‌یابند.

برخی از روستاها نیز که در کنار راه‌های اصلی ارتباطی واقعند، به صورت خطی در امتداد جاده گسترش یافته‌اند. از این گونه روستاها با توجه به اهمیت قرارگیری و افزوده شدن به ارزش مکانی خانه در صورت استقرار در کنار راه اصلی میل به ساخت بنا در دو سمت جاده بسیار زیاد است و این باعث می‌شود تا روستایی‌هایی که در این شرایط قرار دارند گسترش خطی داشته باشند. استقرار در دامنه‌های پرتیب نیز عامل دیگری است که معمولاً باعث گسترش روستا به شکل خطی می‌گردد. این گونه روستاها که از یک سو به کوه و یا تپه پرتیب و از سوی دیگر به زمین‌های مسطح و حاصلخیز کشاورزی محدودند به ناچار در امتداد عمود پرتیب گسترش یافته‌اند (مهروی، ۱۳۸۰).

نمونه این روستاها به ویژه در شمال شرق استان - که کشاورزی محور اصلی اقتصاد آنها است - بیشتر دیده می‌شود. نوع دیگر گسترش، شکل‌گیری روستاهای جدید در کنار روستای اصلی است. در این روستاها بنا به دلایلی از جمله اختلافات طایفه‌ای و یا محدودیت زمین مناسب جهت ساخت بنا بخشی از اهالی، در مکانی با فاصله از روستای اصلی اقدام به ایجاد روستای جدید کرده‌اند. تعداد این روستاها در مواردی به سه یا چهار روستا نیز می‌رسد. این روستاها، هم نام هستند و وجه مشخصه آنها پسوند نشان‌دهنده محل قرارگیری آنهاست که به صورت علیا، وسطی، سفلی و غیره است. کاکارضا نمونه خوبی از این روستاهاست که از چهار بخش مجزا تشکیل یافته است. دسته دیگری از روستاها دارای گسترش نامنظم هستند. در این گونه روستاها عوامل مختلف محدودکننده روستا نظیر وجود مزارع و باغات، تپه و مسیل باعث شده روستا به صورت نامنظم و در برخی جهات گسترش یابد (مهندسین مشاور DHV، ۱۳۸۱).

د- تراکم بافت روستاها: میزان تراکم و فشردگی بافت روستاها در استان لرستان بسیار متفاوت است و طیفی از روستاهای با بافت بسیار پراکنده تا روستاهای با بافت متراکم را می‌توان مشاهده کرد. تفاوت در میزان تراکم بافت روستاها را می‌توان در چند عامل جستجو کرد. از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار قدمت روستا است. در روستاهای با قدمت زیاد بر اساس سنت و شیوه ساخت حاکم بر روستاهای ایران خانه‌ها را به هم چسبیده می‌سازند و در طی زمان گسترش بافت به صورت خودجوش و خود به خودی گسترش یافته است، بافتی متراکم و فشرده حاصل می‌شود. اغلب نواحی شهرستان‌های ازنا، بروجرد، دورود و شمال الیگودرز روستاها دارای بافتی فشرده و متراکم هستند. البته در این روستاها هنگام ساخت بناهای جدید شیوه و سنت ساخت خانه رعایت نمی‌شود و در اغلب موارد بافت‌های جدید، پراکنده و نامنظم هستند (سازمان مدیریت، ۱۳۸۱).

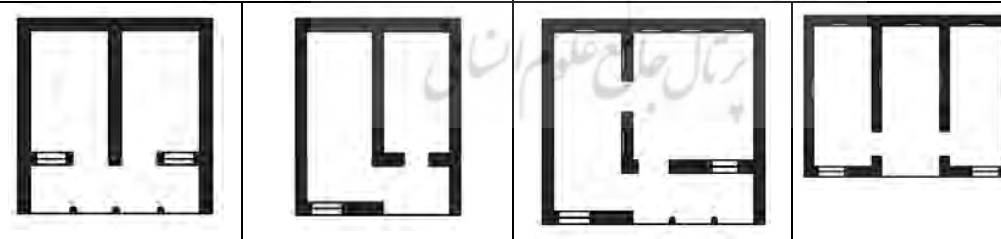
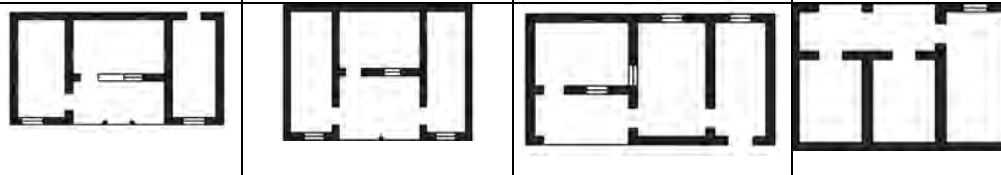
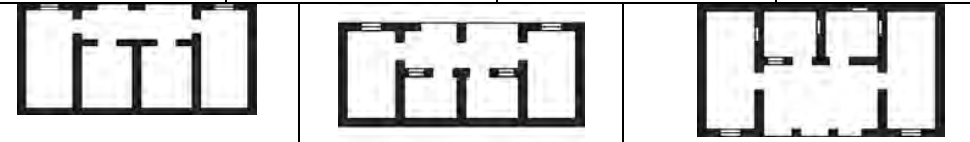
جدول ۱- ویژگی‌های بافت روستایی استان لرستان

ویژگی‌های بافت	روستاهای عشایری اسکان یافته	روستاهای با قدمت دهقانی
ویژگی‌های مکان انتخاب روستاها	نزدیکی به مراتع استقرار در زمین‌هایی که قابلیت کشاورزی دارند؛ احداث روستا در محل بیلاق و یا قشلاق قبل از اسکان	نزدیکی به زمین‌های کشاورزی؛ نداشتن قابلیت لازم برای کشاورزی؛ نزدیکی به منابع آب نظیر چشمه، رودخانه، قنات؛ امکان ایجاد امنیت برای روستا.
چگونگی گسترش بافت روستا	گسترش شعاعی به علت عدم وجود محدودیت برای توسعه؛ گسترش خطی به واسطه استقرار در کنار رودخانه؛ گسترش خطی به علت عبور راه اصلی در روستا؛ گسترش به صورت شکل‌گیری روستاهای جدید در نزدیکی روستاهای اصلی؛ گسترش نامنظم به واسطه وجود موانع توسعه در قسمت‌هایی از روستا و امکان گسترش در بخش‌های دیگر.	گسترش شعاعی به علت وجود موانع توسعه؛ گسترش خطی به واسطه استقرار در دامنه تپه و اشرف به زمین‌های کشاورزی؛ گسترش خطی در امتداد رودخانه؛ گسترش خطی دریافت جدید به علت عبور راه اصلی از روستا؛ گسترش نامنظم به علت وجود موانع توسعه در بخش‌هایی از روستا؛ گسترش در ارتفاع به دلایل امنیتی و عدم امکان گسترش در سطح.
خصوصیات تراکم بافت	بافت پراکنده در روستاهای با سابقه کم سکونت و دارای معیشت دامداری؛ بافت کم تراکم در روستاهای نسبتاً کم قدمت، واقع در بسترهای مسطح؛ بافت نیمه متراکم در روستاهای با قدمت‌تر و روستاهایی که معیشت اصلی آنها به کشاورزی تبدیل شده است.	روستاهای واقع در این منطقه غالباً دارای بافتی نیمه متراکم هستند که علت اصلی آن را می‌توان در مسائل امنیتی و همچنین وجود عوامل ایجادکننده محدودیت برای گسترش روستا در سطح دانست.

<p>ارگانیک بودن معایربه علت تراکم زیاد بافت؛ عرض کم معابر نسبت به روستاهای باسابقه عشایری؛ قابل تشخیص بودن سلسله مراتب معابر اصلی به فرعی؛ فقدان معبر در داخل بافت روستاهای قلعه‌ای و روستاهای کوچک؛ تبعیت جهت معابر از شیب بستر روستا در مواردی که روستا در شیب نسبتاً زیاد استقرار یافته است.</p>	<p>استفاده از فضای باز میان خانه‌ها به عنوان معبر در روستاهای دارای بافت پراکنده؛ پیروی جهت معابر از شیب بستر روستا (در جهت و عمود بر امتداد شیب)؛ عرض نسبتاً زیاد معابر نسبت به روستاهای دهقانی به علت تراکم کم بافت؛ استفاده از حاشیه مسیل و رودهای اصلی به عنوان معابر اصلی بافت؛ تبدیل جاده‌های عبوری از روستا به معابر اصلی.</p>	<p>ویژگی‌های معابر</p>
---	---	-------------------------------

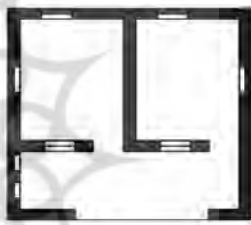
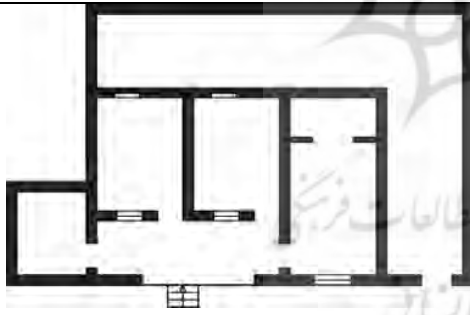
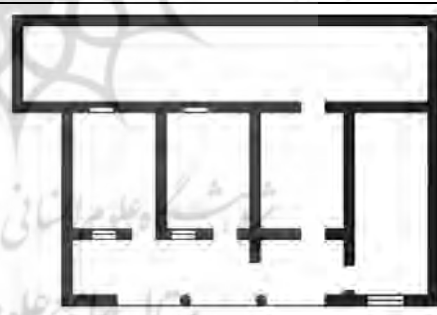
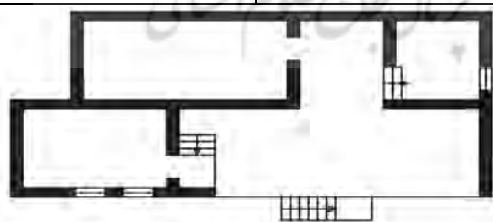
د-۱- گونه اول (خانه در روستاهای با سابقه کوچ‌نشین): این گونه از مسکن در روستاهایی دیده می‌شود که دارای سابقه سکونت زیادی نیستند و ساکنان آن قبل از سکونت دائم، کوچ‌رو بوده‌اند. این گونه، بخش‌های وسیعی از استان را شامل می‌شود. به علت این‌که ساکنان این روستاها قبلاً سابقه ساخت خانه را نداشتند و در سیاه چادر زندگی می‌کرده‌اند، به طبع الگوی نخستین آنها در ساخت بنا، سیاه‌چادرهای آنها بوده است. مجموع وسایل مورد استفاده و عملکردهای خانوار عشایر که در فضای یک سیاه‌چادر جا می‌شده است با استقرار دائم می‌توانسته در یک اتاق و یا یک اتاق و ایوان جلوی آن گنجانده شود. طبیعی است که هرچه از زمان سکونت خانوار بگذرد به تعداد فضاهای خانه افزوده خواهد شد. زیرا سکونت دائم موجب پدید آمدن روابط اجتماعی جدیدی است که به فضاهای بیشتری نسبت به زندگی عشایری نیازمند است. ضمن این‌که با اسکان دائم، نوع معیشت به تدریج از دامداری به ترکیبی از دامداری و کشاورزی تغییر می‌یابد و این امر نیاز به برخی فضاهای جدید را ضروری می‌کند. به طور کلی در روستاهای با سابقه کوچ‌نشین، بخش مسکونی، هسته نخستین و پایه‌ای خانه است و به عنوان نخستین عرصه، بنا می‌گردد و سایر قسمت‌های خانه بر حسب نیاز و به تدریج به آن اضافه می‌شوند تا ساخت خانه کامل گردد. به این ترتیب، ساخت خانه در روستاهای عشایری فرایندی تدریجی و پیوسته و در نتیجه پویا دارد (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲).

شکل ۱ - گونه‌شناسی فضای سکونتی گونه اول در نمونه‌های برداشت شده روستاهای با سابقه کوچ‌نشین

تصاویر نمونه برداشت شده	گونه بر اساس تعداد اتاق
	یک اتاقه
	دو اتاقه
	سه اتاقه
	چهار اتاقه

د- ۲- گونه دوم (خانه در روستاهای با قدمت دهقانی): این گونه روستاها دارای سابقه سکونت زیادی هستند و ریشه‌ای صدساله دارند، بنابراین می‌توان انتظار داشت که معماری نظم‌یافته‌ای بر آنها حاکم باشد. اما چندین عامل باعث گردیده خانه ساکنان این روستاها به نوعی با نابه‌سامانی همراه باشد که مهم‌ترین آن را می‌توان حاکمیت نظام ارباب و رعیتی در بیشتر روستاها دانست. ضمن این که در کنار آن فقر اقتصادی و فرهنگی و عدم وجود امنیت لازم در این زمینه بی‌تأثیر نبوده است. برخلاف گونه اول که در آن خانه به تدریج احداث می‌گردد (ابتدا بخش مسکونی ساخته می‌شود و سپس سایر فضاها برحسب نیاز به آن افزوده می‌شوند) در این منطقه به ویژه در بافت قدیمی روستاها، اغلب ساخت خانه‌ها با یک ایده و طرح کامل همراه است و بناها در یک مرحله احداث شده، به ندرت فضاهای جدید به آن افزوده می‌شود. در بخش مسکونی خانه‌ها، آنچه بیش از هر چیز دیگر نمود دارد، سامان‌دهی دسترسی زنجیره‌ای و تو در توی فضاهای خانه است. معمولاً یکی از اتاق‌ها و یا یک فضای کوچک با خارج از بخش مسکونی در ارتباط است و سایر فضاها از طریق آن دسترسی خود را تأمین می‌نمایند. بدین ترتیب در صورت افزایش تعداد فضاها ارتباط زنجیره‌ای (که الزاماً در یک ردیف نیستند) بین فضاها برقرار می‌گردد. از نظر نوع فضاهای موجود در خانه، تقریباً مانند گونه اول، بخش مسکونی شامل اتاق‌های زندگی، میهمان و آشپزخانه است. سایر فضاها جدا از بخش مسکونی هستند. از ویژگی‌های این گونه، قرارگیری فضای آشپزخانه در کنار فضای زندگی است. همچنین ایوان نقش ارتباطی چندانی در خانه‌ها ندارد. به طور کلی در گسترش بخش مسکونی، الگوی خاصی دیده نمی‌شود و نحوه استقرار فضاها در کنار یکدیگر تابع نظم خاصی نیست (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲).

شکل ۲ - گونه‌شناسی فضای سکونتی در نمونه های برداشت شده روستاهای با قدمت دهقانی

تصاویر نمونه برداشت شده		
		یک اتاقه
		دو اتاقه
		سه اتاقه

د- ۳- گونه سوم (خانه متأثر از الگوهای شهری): روند شتابان ساخت خانه‌های جدید در روستا که الگوبرداری شده از خانه‌های شهری است و با مصالح غیربومی ساخته می‌شود، رو به رشد است. گرایش روزافزون روستاییان به ساخت چنین خانه‌هایی، طبقه‌بندی جدیدی را در گونه‌شناسی خانه روستایی طرح می‌کند. شکل کلی این خانه‌ها در روستاهای استان یکی است و در آن یک فضای مرکزی (هال) نقش ایجاد دسترسی برای سایر فضاها را بر عهده دارد. این فضاها توسط فضایی واسطه (راهرو) و یا مستقیماً با حیاط و یا فضای باز خانه در ارتباط است. فضاهای مختلف موجود در این گونه خانه عبارتند از اتاق‌ها، پذیرایی مهمان، آشپزخانه، راهرو، هال، گلخانه، ایوان و در معدودی از خانه‌ها حمام، به کارگیری ایوان به شیوه معماری رایج در منطقه و قرارگیری توالت در خارج از بخش مسکونی دو تغییر عمده‌ای

است که در جهت همسو شدن با شرایط فرهنگی و اجتماعی روستاییان در این گونه از خانه‌ها دیده می‌شود. این امر نشان‌دهنده توجه برخی روستاییان به ارزش‌ها و نیازهای موجود زندگی است (فاتح و همکاران، ۱۳۷۸).

جدول ۲ - ویژگی‌های فضای باز خانه‌های روستایی استان لرستان

روستاهای با قدمت دهقانی	روستاهای عشایری اسکان یافته	ویژگی‌های فضای باز خانه‌ها
بسته بودن کامل جداره‌های حیاط؛ ارتباط حیاط با معابر از طریق ورودی‌های تعریف شده (معمولاً یک دالان سرپوشیده فضای واسط میان حیاط با معابر است)؛ کوچک بودن سطح حیاط خانه‌ها به علت فشردگی بافت روستا؛ عدم وجود شکل منظم در حیاط بسیاری از خانه‌ها.	وجود طبیعی از خانه‌های دارای فضای باز بدون حصار تا دارای حیاط‌های کاملاً بسته با توجه به قدمت روستا و نوع معیشت؛ ارتباط حیاط با معابر، بدون واسطه و یا از طریق در ورودی خانه؛ وسیع بودن سطح حیاط در خانه‌ها (معمولاً هرچه بافت روستا پراکنده تر باشد، خانه‌ها فضای باز بزرگتری دارند)؛ شکل منظم حیاط در اغلب بناها.	ویژگی‌های فضای باز (حیاط)
ایجاد ارتباط میان فضاها و عرصه‌های موجود در خانه با یکدیگر؛ ایجاد ارتباط میان فضاهای خانه با معابر؛ استقرار بهارنند دام‌ها در بخشی از حیاط؛ استقرار سایه‌بان موقت (کولا) در گوشه‌ای از حیاط؛ استقرار شیر آب و انجام شستشوهای لباس، ظروف و غیره؛ انبار وسایل اضافی، هیزم و غیره و انجام پخت‌وپز در ایام گرم سال؛ قرارگیری تخت چوبی یا فلزی در مناطق گرمسیر جهت نشیمن در روز و خواب در شب.	ایجاد ارتباط میان فضاها و عرصه‌های موجود در خانه با یکدیگر؛ ایجاد ارتباط میان فضاها و عرصه‌های موجود در خانه با معابر. یکدیگر؛ ایجاد ارتباط میان فضاهای خانه با معابر. استقرار بهارنند دام‌ها در بخشی از حیاط؛ استقرار شیر آب و انجام شستشو؛ انبار وسایل اضافی، هیزم و غیره.	عملکردهای فضای باز

جدول ۳ - ویژگی‌های بخش مسکونی فضاهای بسته و نیمه‌بسته در خانه‌های روستایی استان لرستان

روستاهای با قدمت دهقانی	روستاهای عشایری اسکان یافته	ویژگی‌های فضای بسته و نیمه بسته خانه‌ها
شامل اتاق‌های زندگی، اتاق مهمان، آشپزخانه و در مواردی ایوان؛ وجود دسترسی زنجیره‌ای و تودرتو میان عناصر فضایی این بخش از خانه؛ استقرار در طبقه فوقانی (در اغلب بناها) عدم سازگاری جهت‌گیری بخش مسکونی با شرایط اقلیمی و طبیعی منطقه در بسیاری از موارد؛ وجود بازشو به سمت معابر با توجه به این‌که بخش مسکونی در طبقه فوقانی واقع است؛ یکسان بودن کیفیت اجرای بخش مسکونی با قسمت‌های دیگر خانه.	شامل ایوان، اتاق‌های زندگی و پذیرایی از مهمان؛ وجود ایوان به عنوان عامل واسط میان فضاهای این بخش از بنا با حیاط؛ استقرار بخش مسکونی در مناسب‌ترین موقعیت بسترخانه؛ جهت‌گیری مناسب خانه با توجه به شرایط اقلیمی و طبیعی منطقه؛ استفاده از مصالح مرغوب‌تر و اجرای بهتر در ساخت این بخش از بنا؛ ساخت بخش مسکونی قبل از سایر قسمت‌های دیگر خانه و شکل‌گیری سایر عناصر بنا به مرور زمان؛ استقرار هم‌سطح با حیاط، بلندتر از آن (با اختلاف چند پله) و در مواردی بر روی زیرزمین، با توجه به شرایط طبیعی منطقه؛ عدم وجود بازشو به معابر و تأمین نور از فضای باز خانه؛ گسترش به صورت ساخت عرصه مشابه در بخش دیگری از حیاط.	ویژگی‌های بخش مسکونی

جدول ۴ - ویژگی‌های فضاهای بسته و نیمه‌بسته در خانه‌های روستایی استان لرستان

روستاهای با قدمت دهقانی	روستاهای عشایری اسکان یافته	ویژگی‌های فضای بسته و نیمه‌بسته خانه‌ها
شامل تنورخانه، انبارهای سوخت و آذوقه، توالت، حمام، گاراژ (معمولاً خارج از خانه احداث می‌شود) و مرغدانی؛ استقرار در هم‌سطح با حیاط و در زیر فضاهای مسکونی؛ احداث هم‌زمان با سایر بخش‌های خانه.	شامل آشپزخانه، تنورخانه، انبارهای آذوقه و سوخت، فضای بافت صنایع دستی، حمام، توالت، گاراژ، مغازه و مرغداری؛ استقرار در جداره‌های حیاط؛ ارتباط منفرد تمامی فضاها با حیاط؛ احداث فضاها بر حسب نیاز در زمان‌های مختلف؛ استفاده از مصالح نامرغوب و اجرا با کیفیت پایین.	ویژگی‌های فضاهای جنبی

شامل انواع طویل و آغل و انبار علوفه احداث به صورت زاغه (در برخی مناطق سردسیر و کوهستانی)، در زیر بخش مسکونی (در مناطق کوهستانی)، و در یک طبقه مستقل و هم‌سطح با حیاط (در سایر نقاط استان)؛ استفاده مشترک فضاهای دامی و انسانی از حیاط خانه و در مواردی وجود تداخل میان فضاهای دامی و انسانی؛ ارتباط تک‌تک فضاهای دامی با حیاط؛ استقلال کاهدان از سایر فضاهای دامی به جز در قسمت‌هایی از شمال استان.	شامل انواع طویل و آغل و انبار علوفه احداث در زیر فضاهای مسکونی و هم‌سطح با حیاط در اغلب مناطق و به صورت زاغه در تعدادی از روستاها؛ استفاده مشترک فضاهای دامی و انسانی از حیاط؛ دسترسی زنجیره‌ای و تودرتوی فضاهای دامی با یکدیگر و ارتباط یک یا دو فضا با حیاط؛ استقلال کاهدان از سایر فضاهای دامی.
---	--

ویژگی‌های فضاهای دامی

جدول ۵ - ویژگی‌های اقلیمی خانه‌های روستایی استان لرستان

خانه‌های گروه اقلیمی ۷	خانه‌های گروه اقلیمی ۵	خانه‌های گروه اقلیمی ۲	
مکعب مستطیل	مکعب مستطیل تا مکعب	مکعب؛ مکعب مستطیل نزدیک به مکعب	حجم بنا
طول بنا در امتداد شرقی و غربی	طول بنا در امتداد شرقی و غربی - شمالی و جنوبی	طول بنا در امتداد شرقی و غربی	شیوه استقرار بنا
رو به جنوب؛ رو به قبله	رو به شرق تا رو به غرب	رو به جنوب؛ رو به قبله	جهت گیری بنا
روی زمین	روی زمین	روی زمین در دشت؛ در دل زمین در کوهپایه و کوهستان	نحوه اتصال بنا به زمین
واحد‌های مسکونی بلافاصله از یکدیگر باشند.	واحد‌های مسکونی به هم نزدیک باشند.	واحد‌های مسکونی به هم چسبیده باشند.	نحوه اتصال بنا به بنای دیگر
فشرده؛ دسترسی ساده بین فضاها	فشرده؛ دسترسی ساده بین فضاها	فشرده؛ دسترسی زنجیره‌ای و تودرتو فضاها	پلان و روابط فضایی
یک طبقه	یک طبقه و دو طبقه؛ قرارگیری فضاها در سطوح مختلف و کم‌ارتفاع	دو طبقه؛ فضای زندگی بر روی فضای دامی	تعداد طبقات
زیاد ۳ تا ۴ متر	متوسط ۱/۵ تا ۳ متر	کم ۱ تا ۲ متر	عمق ایوان‌ها
زیاد ۴۰ تا ۸۰ درصد مساحت دیوار	متوسط ۲۵ تا ۴۰ درصد مساحت دیوار	کم بین ۱۵ تا ۲۵ درصد مساحت دیوار	سطح بازشوها (بنجره و در)
جریان و کوران دائم هوا ضروری است.	اتاق‌های به هم چسبیده و مرتبط با ایوان و ضرورت استفاده از کوران در تابستان	اتاق‌های به هم چسبیده و پیش‌بینی جریان هوا به طور موقت	وضعیت جریان هوا در داخل بنا
با مصالح سنگین و ظرفیت حرارتی زیاد	با مصالح سنگین و ظرفیت حرارتی متوسط	با مصالح سنگین و ظرفیت و مقاومت حرارتی زیاد	دیوارها
با مصالح سنگین و ظرفیت حرارتی زیاد	با مصالح سنگین و ظرفیت حرارتی متوسط	با مصالح سنگین و ظرفیت و مقاومت حرارتی زیاد	سقف‌ها
بهره‌گیری از جریان هوا در فضای باز؛ نیاز به سایه	بهره‌گیری از جریان هوا در فضای باز؛ نیاز به سایه	جلوگیری از سایه زمستان؛ مسدود کردن جبهه باد سرد زمستانی	وضعیت فضای خارجی
	حفاظت در مقابل باران ضروریست	حفاظت در مقابل باران شدید ضروریست	حفاظت از باران
در تابستان از تابش آفتاب جلوگیری شود.	در تابستان از تابش آفتاب جلوگیری شود.	در تابستان از تابش مستقیم جلوگیری شود.	حفاظت از تابش آفتاب

جدول ۶ - بررسی ویژگی‌های کالبدی خانه‌های روستایی استان لرستان

اجزای کالبدی بنا	مصالح مصرفی	مصالح و شیوه‌های ساخت
	سنگی	به علت وفور سنگ در اغلب مناطق استان ساخت پی از سنگ رواج زیادی دارد. ابعاد پی بسته به شرایط مختلفی می‌باشد. در این نوع پی غالباً از گل، شفته آهک و یا ماسه سیمان به عنوان ملات در لایه‌های سنگ‌ها استفاده می‌شود. قطعات سنگ دارای ابعاد مختلف و به صورت منظم و با پیوند درست در پی قرار نمی‌گیرند.
پی	خشتی	این پی‌ها در روستاهایی که سنگ کمتر در دسترس است، با ملات گل و کاهگل اجرا می‌شود و عمق و عرض پی‌کنی در آن تقریباً همانند پی‌های سنگی است. پی خشتی صلبیت کمی نسبت به پی‌های سنگی دارد. و هنگام بارندگی شسته شده جذب رطوبت می‌کند و آن‌را به دیوارها انتقال می‌دهد. اما به علت داشتن ابعاد نسبتاً یکسان بار وارده را به صورت یکنواخت به زمین منتقل می‌کند.
	سنگی - آجری	این گونه پی‌ها اکثراً در نقاطی مورد استفاده قرار می‌گیرند که مردم به مصالح جدید از جمله آجر دسترسی دارند. در صورت اجرای صحیح، صلبیت زیاد، سطح صاف و یکسان، انتقال یکنواخت نیروها به زمین و عدم جذب رطوبت از نکات مثبت این پی‌ها است.
	دیوار سنگی	دیوارهای سنگی به دلیل فراوانی سنگ در بیشتر مناطق استان کاربرد زیادی دارند و به دو دسته تقسیم می‌شوند: ۱- دیوارهای سنگی ساخته شده از مالون ۲- دیوارهای ساخته شده از سنگ‌های بدون تراش
	دیوار سنگی - چینه‌ای	احداث این دیوار در مناطق کوهپایه‌ای رایج است. دیوار را تا ارتفاع معینی از سنگ می‌سازند سپس لایه گلی (چینه) بر روی آن قرار می‌دهند و یک ردیف سنگ بر روی آن می‌چینند. این کار به طور متناوب تا رسیدن دیوار به ارتفاع مورد نظر ادامه دارد.
دیوار	دیوار گلی	این دیوارها بیشتر در ساختمان‌های قدیمی که در زمان ساخت آنها امکانات مورد نیاز فراهم نبوده مشاهده می‌شود. معمولاً در لایه‌های گل از سنگ استفاده می‌شود تا مقاومت دیوار بالا رود.
	دیوار خشتی	کاربرد خشت در ساخت دیوار در گذشته از رونق زیادی برخوردار بود. مزیت اصلی خشت، ارزانی و سهولت ساخت آن است. دیوارهای خشتی عایق مناسبی در مقابل سرما و گرما هستند. این دیوارها به علت ضعف نسبی مصالح غالباً دارای ضخامت زیادی هستند.
	دیوار آجری	در بیشتر خانه‌های نوساز از آجر در دیوارها استفاده می‌شود. میزان کاربرد و رواج آن در روستاها به چگونگی دسترسی به این ماده ساختمانی بستگی دارد. نحوه اجرای دیوارهای آجری همانند دیوارخشتی است و تفاوت در ضخامت کم آن و استفاده از ملات‌های مقاوم مانند ماسه سیمان و یا باتارد در بیشتر آنها است که باعث افزایش مقاومت این دیوارها می‌شود.
	سقف با پوشش تیر چوبی	احداث سقف خانه‌ها از مصالح قابل دسترسی در روستا و اطراف آن است و به دو نوع تقسیم می‌شوند: ۱- سقف‌های ساخته شده از چوب‌های جنگلی و ۲- سقف‌های ساخته شده از چوب‌های سفید.
سقف	سقف با طاق ضربی	تیرآهن به عنوان عنصر اصلی باربر سقف به کار گرفته می‌شود و سقف خانه‌ها با طاق ضربی آجری پوشیده می‌شود. تیرهای فلزی مستقیماً روی دیوارهای اطراف فضا قرار می‌گیرند و با مصالح دیوار فاصله بین تیرها پر می‌شود. طول قرارگیری تیرهای روی دیوار معمولاً کم است و تیرها فاقد مهار هستند.
	سقف سیس	در بسیاری از بناها که دارای زیرزمین‌هایی دامی هستند کاربرد دارد. سقف سیس نوعی سقف طاق ضربی است که به شکل نیم‌استوانه‌ای حول محور طولی فضای دامی و بر روی دیوارهای جانبی احداث می‌شود.

ستون چوبی	ستون چوبی را بر پایه‌ای سنگی قرار می‌دهند تا بار سقف به سطح وسیع‌تری از قاعده ستون منتقل شود. جهت افزایش سطح اتکاء در انتهای بالایی ستون قطعه چوب کوتاهی عمود بر آن می‌کوبند.
ستون سنگی	این ستون‌ها از ستون‌های چوبی قطورتر هستند و مقطعی مربع شکل در حدود ۵۰×۵۰ سانتیمتر دارند. معمولاً از سنگ‌های مالون و ملات ماسه سیمان در ساخت ستون استفاده می‌شود. سطح مقطع زیاد، مقاومت در برابر باد و باران از مزایای این ستون‌ها است و عدم اتصال مناسب ستون با تیر اصلی از ضعف‌های آن است.
ستون آجری	ستون‌های آجری با ملات ماسه و سیمان و ابعاد ۳۵×۳۵ تا ۳۵×۵۰ سانتیمتر ساخته می‌شوند. اجرای این ستون‌ها نسبت به ستون‌های سنگی ساده‌تر است.
ستون فلزی	این ستون‌ها در مقایسه با انواع دیگر ضمن حجم کم از استحکام بیشتری برخوردارند. روی قسمت بالایی پروفیل‌های قوطی با مقطع مربع یا دایره جوش می‌دهند تا تیر اصلی بر روی آن قرار گیرد. در قسمت پایین ستون نیز همین عمل انجام می‌شود تا سطح مقطع بیشتری جهت انتقال نیروهای فشاری به پی پدید آید.

نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از تحقیق حاضر، پس از بررسی و تقسیم‌بندی روستاهای استان لرستان بر اساس اقلیم و بر اساس درجه اهمیت و وجود نمونه‌های خاص در روستاها به سه دسته یا سه پهنه اقلیمی تقسیم شدند. سپس از هر اقلیم، ۵ روستا برای بازدید و بررسی میدانی جهت مشخص کردن گونه‌های مختلف مسکن در آن اقلیم یا منطقه مشخص گردید و بدین ترتیب سه گونه مسکن روستایی در استان لرستان که از فرایندهای مختلف زمانی شکل گرفته‌اند مشخص گردید که به شرح ذیل می‌باشند: گونه اول، خانه‌های روستایی با سابقه کوچ نشینی؛ گونه دوم، خانه‌های روستایی با قدمت دهقانی؛ گونه سوم، خانه‌های متأثر از الگوهای شهری. و در پایان برای بررسی و شناخت دقیق‌تر گونه‌های مختلف مسکن روستایی در استان لرستان به ویژگی‌های بافت مسکن روستایی، چگونگی گسترش بافت روستاها، خصوصیات تراکم این بافت‌ها، ویژگی‌های آنها، ویژگی‌های اقلیمی مصالح، ساختار بناهای مسکونی، عملکرد فضاها و ویژگی‌های فضای جنسی پرداخته شده که در قالب جدولی ارائه گردیده است.

فهرست مراجع

۱. برومبوژه، کریستان، (۱۳۷۰)، "مسکن و معماری در جامعه روستایی"، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران.
۲. بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، (۱۳۸۲)، "برنامه راهبردی مسکن روستایی طرح تدوین اسناد پشتیبان و برنامه روستایی مسکن در برنامه چهارم"، معاونت امور مسکن و بازسازی، تهران.
۳. حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۹)، "مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی"، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.
۴. خسروی، خسرو، (۱۳۷۲)، "جامعه‌شناسی ده در ایران"، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ سوم، تهران.
۵. رضوانی، محمدرضا، (۱۳۸۳)، "مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران"، انتشارات قومس، چاپ اول، تهران.
۶. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، (۱۳۸۹)، "مطالعات مسکن روستایی"، انتشارات جهان جام جم، تهران.
۷. فاتح، محمد و بابک، داریوش، (۱۳۷۸)، "معماری روستایی"، انتشارات علم و دانش تهران.
۸. کسمایی، مرتضی، (۱۳۸۲)، "اقلیم و معماری"، انتشارات خاک، ویراست دوم، اصفهان.
۹. وزارت جهاد سازندگی (۱۳۷۱)، "شاخص‌های کمی و کیفی مسکن روستایی"، معاونت عمران و صنایع روستایی، تهران.
۱۰. معماریان، غلامحسین، (۱۳۷۵)، "آشنایی با معماری مسکونی ایرانی (گونه‌شناسی درونگرا)"، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.

۱۱. مهدوی، مسعود، (۱۳۸۰)، "مقدمه‌ای بر جغرافیای روستایی ایران"، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، تهران.
۱۲. مهندسان مشاور DHV (۱۳۸۱)، "رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی"، ترجمه سید ابوطالب فنایی و دیگران، انتشارات سبزه، تهران.

